

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ХХ СТ.

Коваль В. В.

У статті розглянуто питання розвитку теорії фізичного виховання молоді у педагогічній спадщині України ХХ ст. Визначено місце фізичного виховання в науковій творчості українських педагогів А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та Г. Г. Ващенко. Означено особливості та споріднені риси систем фізичного виховання українських педагогів у визначений історичний період.

***Ключові слова:** фізичне виховання, фізична культура, принцип природовідповідності, виховання особистості, самовиховання, педагогічна практика, педагогічна спадщина, українські педагоги.*

В статье рассматривается вопрос развития теории физического воспитания молодежи в педагогическом наследии Украины XX в. Определяется место физического воспитания в научном творчестве украинских педагогов А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинского и Г. Г. Ващенко. Выявлены особенности и общие черты систем физического воспитания в трудах украинских педагогов в определенный исторический период.

***Ключевые слова:** физическое воспитание, физическая культура, принцип природосоответствия, воспитание личности, самовоспитание, педагогическая практика, педагогическое наследие, украинские педагоги.*

The article is devoted to the development of the physical education theory in the Ukrainian pedagogical heritage of the 20th century. The place of physical education in the scientific work of Ukrainian pedagogues A. S. Makarenko, V. O. Sukhomlyns'kyi and G. G. Vaschenko is determined. The peculiar and kindred features in the systems of physical education developed by the Ukrainian pedagogues in the specified historical period are explored.

***Key words:** physical education, physical culture, principle of congruity with nature, personality upbringing, self-education, pedagogical practice, pedagogical heritage, Ukrainian pedagogues.*

Вступ. Оновлення національного та духовного життя незалежної України вимагає вивчення історичних, культурних і наукових надбань минулого, зокрема культурно-педагогічної спадщини українського народу та використання її у вирішенні актуальних соціальних проблем.

Згідно із Концепцією Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 рр. особливої уваги на сучасному етапі набуває питання розбудови національної системи фізичного виховання та оздоровлення дітей і молоді з урахування національних традицій та історичного досвіду [18].

Визначення проблеми та аналіз досліджень, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми. Потреба у розбудові національної системи фізичного виховання зумовила зацікавленість до педагогічної спадщини українських педагогів різних часів як важливого джерела розвитку та коригування сучасної педагогічної теорії та практики тіловиховання. Вивченням фізичного виховання в творчості українських педагогів займаються Г. Бугайцева, О. Вацеба, О. Вишневський, А. Окопний, А. Погрібний, Є. Приступа, Ю. Руденко, А. Цьось [1; 2; 7; 14; 15; 16; 19; 25]. Низка проблем з історії фізичного виховання висвітлюється в працях Б. Шияна, Е. Вільчковського, А. Нісінчука, О. Падалки, І. Смолюка.

На сьогодні увага науковців, які працюють над питаннями фізичного виховання молоді, зосереджується на поглядах і концепціях педагогів відомих та маловідомих українському суспільству, які працювали у різні часи і в різних соціально-політичних умовах. Найбільш цікавою для дослідження та практичного втілення вважається науково-практична спадщина з питання фізичного виховання молоді всесвітньовідомих українських педагогів ХХ ст. Незважаючи на різні соціальні та політичні умови праці, стосунки з діючою владою, відмінність світоглядів, великі українські педагоги опрацювали та запропонували свої цілісні і неповторні теорії фізичного виховання молоді. Саме їх спадщина у досліджуваному питанні може стати основним підґрунтям формування та коригування сучасної системи фізичного виховання молоді в Україні.

Виклад змісту дослідження. Антон Семенович Макаренко (1888–1939 рр.), український педагог, письменник, публіцист, не був фахівцем у галузі фізичного виховання, але, спираючись на військову гімнастику, опрацював та практикував універсальну на той час систему фізичного виховання колоністів. А. С. Макаренко відзначав позитивний вплив на вихованців колонії правильної військової постави та

занять з фізичної культури. Зовнішній вигляд колоністів-вихованців: стрункість, уміння спокійно і вільно себе тримати, упевнена хода з піднятою головою. Все це формувалось унаслідок занять з фізичного виховання [9; 10; 11; 12].

А. С. Макаренко застосовував різнобічні педагогічні прийоми, щоб зміцнити здоров'я вихованців, розвивати в них витривалість та інші необхідні та важливі якості. Засобами фізичного виховання в педагогічній практиці А. С. Макаренка були: рухливі та спортивні ігри, військові заняття, катання на лижах, ковзанах, екскурсії, походи, плавання та ін.

У колонії А. М. Горького і комуні імені Ф. Е. Дзержинського, в яких працював А. С. Макаренко, встановлювався обов'язковий для усіх вихованців мінімум з фізичного виховання. Фізичне виховання, втілене А. С. Макаренко, забезпечувало виконання всіх нормативів, що було потрібно згідно з прийнятою у спеціальному закладі програмою фізичної культури. Крім цього, адміністрація колонії ставила завдання залучати вихованців до додаткових занять різними видами спорту. А. С. Макаренко підкреслював, що навіть заради двох учнів потрібно створювати такі умови для виконання фізичних вправ, які б захоплювали у вільний від занять час. Такою була гра в настільний теніс, для якої було обладнано місця та поставлені столи в дворі дитячого будинку. Забезпечення колонії приладами фізичного виховання одночасно сприяло вирішенню завдань трудового виховання. Адже все створювалося руками вихованців. Найбільших результатів досяг А. С. Макаренко в комуні імені Ф. Е. Дзержинського, де було значно більше волейбольних, футбольних, гандбольних та інших майданчиків. Були також кавалерійська і парашутна секції. У практиці фізичного виховання А. С. Макаренко широко використовував різні рухливі ігри [8].

Системою фізичного виховання А. С. Макаренка передбачалось загартування організму вихованців, що робило їх міцними, стрункими, зібраними, мускулистими, у більшості випадків вони не знали, що таке хвороба. Враховуючи, що загартування зміцнює нервову систему людини, сприяє розвитку стійкості проти різних захворювань, А. С. Макаренко застосовував будь-які природні умови для загартування вихованців.

Заняття фізичними вправами на відкритому повітрі протягом усього року, прогулянки, екскурсії, туризм, що створюють всі умови для широкого використання природних сил природи, були важливим чинником у виховній практиці А. С. Макаренка [24].

Досвід колонії А. М. Горького і комуні імені Ф. Е. Дзержинського з фізичного виховання важливий не тільки для розвитку активності, але і для всієї системи всебічного виховання особистості, особливо за умови виховання в закладах закритого типу, він "вливався в загальнонародну справу фізичного виховання підростаючого покоління радянського суспільства" [13].

Практичний досвід А. С. Макаренка того часу давав підстави стверджувати, що людину потрібно не ліпити, а кувати. Для виховання дітей важливо створювати такий ланцюг вправ та труднощів, які треба переборювати, завдяки яким формується вольова людина. Система військово-фізичного виховання А. С. Макаренка була важливою, відповідає умовам та завданням цієї епохи.

Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970 рр.) – видатний український педагог, засновник гуманістичної, новаторської педагогіки. З 1948 до 1970 р. – директор Павлівської середньої школи. Кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН СРСР. Педагогічна концепція В. О. Сухомлинського, високогуманна і демократична, органічно поєднує класичну і народну педагогіку. В. О. Сухомлинський у своїй теоретичній та практичній педагогічній роботі приділяв значну увагу проблемам тілесного виховання дітей, їх гармонійному фізичному розвитку [20; 21; 22; 23].

У практичній роботі педагогічного колективу Павлівської школи, який очолював В. О. Сухомлинський, пропагується ідея єдності виховання й самовиховання в сфері фізичної культури. Вчителі школи забезпечували "здоровий дух у здоровому тілі" завдяки допомозі самих вихованців і їх батьків.

Важливим виховним завданням школи, вважав В. О. Сухомлинський, є приділяти максимум уваги фізичному вихованню дітей. Турбота школи про те, щоб дитина не хворіла, є так само важлива, як і турбота про розумовий і моральний розвиток її вихованців.

На переконання В. О. Сухомлинського, єдність виховання й самовиховання у фізичній культурі починається із самого раннього віку й пов'язана вона з ідеєю народної педагогіки: як тільки навчився тримати ложку в руці й нести її від тарілки до рота, – трудися. Тільки за цієї умови людина може зрозуміти сенс фізичної культури, відчути повноту своїх сил, пізнати залежність здорового духу від здорового тіла, уміти спрямовувати свої духовні сили на зміцнення фізичних сил [17].

Далі визначено поради В. О. Сухомлинського щодо самовиховання у фізичній культурі:

1. Здоров'я – це повнота духовного життя, радість, ясний розум. Твоє здоров'я – у твоїх руках.
2. Найважливіше джерело здоров'я – навколишня природа – повітря, сонце, вода, літня спека й зимова холоднеча, тіністі гаї й квітучі поля конюшини. Живи й трудися серед природи. Прокидайся рано, вставай до сходу сонця. Влітку сонечко встає дуже рано, але ти повинен вставати ще раніше. Іди

в поле, дихай свіжим повітрям, умий руки й обличчя росю – це справжня казкова жива вода. Повітря, насичене ароматом квітучих і достигаючих хлібів, має цілющі властивості. Хто дихає цим повітрям у літню пору, ніколи не хворіє легеневиими хворобами.

3. Візьми за правило: щоденно, прокинувшись, відразу ж зроби ранкову гімнастику. Влітку спи надворі – на сіні чи свіжій соломі. Фітонциди, що їх виділяють сіно й свіжа солома, уберегають від захворювання на грип.

4. Змушуй себе кожного ранку робити холодні обтирання. Купайся в ставку якнайдовше – до осінніх заморозків. У зимові дні витирай ноги (до колін) снігом – до відчуття тепла, що розливається від колін до ступні. Не бійся вийти босим на кілька хвилин на сніг – це добре загартування для ніг і для всього організму.

5. Жодного дня без фізичної праці. Праця розпрямляє тіло й душу. У постійній, повсякденній праці криється людське довголіття. Хто трудиться з раннього дитинства до глибокої старості, той до останніх днів свого життя залишається повноцінною людиною, зберігаючи фізичні сили, ясність розуму, багатство сприймань і емоцій.

6. Щодня прохось від трьох (у молодшому віці) до десяти кілометрів. Зроби звичкою ходити серед лісу, на луках, у полі. Якщо тобі йти до школи два-три кілометри і дорога пролягає луками, – це твоє щастя. У літню пору зроби звичкою проходити кілька кілометрів серед квітучих і достигаючих хлібів і трав (особливо серед ланів пшениці, ячменю, вівса, конюшини).

7. Нехай стануть твоїми заповідями простота, невибагливість, стриманість. У дитинстві не їж багато солодощів. Краще зовсім не вживати чистих вуглеводів. Не будь ненажерою, не наїдайся донесхочу. Вставай із-за столу з таким відчуттям, що ти ще не зовсім наївся.

В. О. Сухомлинський надавав пріоритетного значення реалізації принципу природовідповідності у фізичному вихованні, виходячи з його мети, передусім як розвитку біологічних і природних якостей особистості [21]. Реалізація означеного у вихованні ґрунтується на визнанні спорідненості біологічної сутності людини з природою, на вивченні та розвитку природних особливостей учнів.

Григорій Григорович Ващенко (1878–1967рр.) – український педагог і психолог зі світовим іменем, приділяв значну увагу в своїх працях питанням фізичного виховання. Вчений жив та працював довгий час за кордоном, де його наукові твори добре відомі, але в нашій країні їх почали відкривати лише після здобуття Україною незалежності [3; 4; 5; 6].

Г. Г. Ващенко, будучи послідовником ідей І. Боберського щодо фізичного виховання, багато працював над створенням національної системи тіловиховання.

Працюючи над засадами фізичного виховання, Г. Г. Ващенко прагнув довести до широкого загалу українців необхідність "виховання сили духу і тіла" з метою розв'язання глобальних завдань, які ставить перед українським народом історія. До них віднесені відродження незалежності України і розбудова її господарства та духовної культури.

Г. Г. Ващенко підходив до "тіловиховання як до засобу виховання волі і характеру". Він дослідив системи фізичного виховання, що їх "вирили культурні народи старого й нового часу". Розуміючи, що кожна з цих систем може мати і позитивні, і негативні впливи, вчений радить творчо використовувати їх під час опрацювання української національної системи.

Ідеї, погляди, що стосуються фізичного виховання і підтверджені історичним досвідом інших народів, Г. Г. Ващенко виклав у книзі "Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру". Вона вийшла в Мюнхені у 1956 р.

Спираючись на досвід минулих часів, що стосується фізичного виховання, вчений розкриває засади творення української системи тіловиховання. До них належать наступні положення:

1. Тіловиховання – це не окрема галузь формування людської особистості, а його органічна частина, яка міцно поєднана з вихованням розумовим, моральним, естетичним.

2. Завдання тіловиховання – не тільки в тому, щоб зміцнити здоров'я, розвинути рухові якості, а й сприяти утвердженню духовних сил людини, зокрема зміцненню її волі, вихованню наполегливості, вмінню керувати своїм тілом як знаряддям духу.

3. Керівники тіловиховання української молоді мають знати завдання, які поставила перед народом історія: створення незалежної соборної України, розбудова її господарства, розвиток духовної культури. Виконання цих завдань вимагає певних якостей духу і тіла.

4. Керівникам тіловиховання необхідно ознайомитися з його історією у різних народів, бо вона повчальна з погляду і позитивного, і негативного.

5. Створена система фізичного виховання не може залишатися незмінною протягом багатьох років. Вона змінюється у зв'язку із новими завданнями, які ставить перед народом історія. Крім того, важливо брати до уваги невпинний розвиток науки, що пов'язана з питаннями тіловиховання. Керівники фізичного виховання мають ретельно стежити за досягненнями науковців і вміло використовувати їх у практиці.

6. Тіловиховання треба поєднувати із самовихованням. Це означає: а) вихованець сам розуміє потребу і сенс фізичного виховання; б) розуміє завдання, які стоять перед українським народом і усвідомлює свої обов'язки перед ним; в) не тільки старанно і з бажанням виконує накази керівників під час походів і занять фізичними вправами, а й за певною системою сам займається тіловихованням [6].

Працюючи над проблемами фізичного виховання, Г. Г. Ващенко прагнув довести до широкого загалу українців необхідність "виховання сили духу і тіла". Одним із засобів для вирішення цього завдання є рухливі і спортивні ігри. Професор вказував на потребу культивувати гру з раннього дитинства, тому що вона є природною властивістю дитини і разом з тим головним джерелом її радощів. Роль батьків і педагогів, наголошував Г. Г. Ващенко, полягає в тому, що вони створюють умови, за яких діти можуть вільно гратись, тактовно спрямовують гру дітей в "корисний для них бік" та навчають їх нових ігор. Професор наголошував на "особливій користі" для підростаючого покоління ігор, які супроводжуються танцями і співами. Із танців, на думку вченого, слід культивувати козачок, гопак, аркан.

На сучасному етапі розвитку України все гостріше постає проблема виховання здорового способу життя, збереження і зміцнення здоров'я населення і зокрема молоді. Саме тому аспекти фізичного виховання, які висвітлені у педагогічній спадщині Г. Г. Ващенко, актуальні й нині при розв'язанні багатьох питань творення дієвої системи гармонійного розвитку молоді.

Висновок. Незважаючи на різноманітність політичних поглядів та філософських концепцій, світогляду, творча спадщина видатних українських педагогів є цінною. Характерними рисами систем фізичного виховання, створених відомими українськими педагогами ХХ ст., було звернення до традицій народної педагогіки, принципу народності.

Науково-педагогічна спадщина українських педагогів з тілесного виховання є дорогоцінним скарбом українського народу, значним внеском в історію фізичної культури та важливим джерелом збагачення змісту системи фізкультурної освіти та виховання молоді.

Вивчення фізичного виховання в педагогічній спадщині відомих українських педагогів ХХ ст. збагачує і доповнює знання з історії вітчизняної педагогіки та історії фізичної культури новими фактами, ідеями, концепціями. Тому широке висвітлення в Україні культурних надбань вітчизняних вчених та використання їх наукових та методичних порад з теорії фізичного виховання сприятиме розвитку національної ідеї, формуванню національної належності підростаючого покоління, а отже, й розбудові системи освіти України.

Література

1. Бугайцева Г. М. Проблеми виховання молодого покоління у творчій спадщині Григорія Ващенко : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : спец. 13.00.01. / Бугайцева Г. М. ; ІПАПНУ. – К., 2000. – 19 с.
2. Вацеба О. М. Нариси з історії спортивного руху в Західній Україні / О. М. Вацеба. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 1997. – 232 с.
3. Ващенко Г. Г. Виховання волі і характеру / Г. Г. Ващенко. – К. : Школяр, 1999. – 385 с.
4. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Г. Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
5. Ващенко Г. Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів / Г. Г. Ващенко. – Вид. 1-ше. – К. : Українська Видавнича Спілка, 1997. – 415 с.
6. Ващенко Г. Г. Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру / Г. Г. Ващенко. – Мюнхен : Авангард, 1956. – 54 с.
7. Вишневський О. Сучасне українське виховання : педагогічні нариси / О. Вишневський – Львів : ЛОПНМО, Львівське обласне педагогічне товариство ім. Г. Ващенко, 1996. – 238 с.
8. Деметр Г. С. А. Макаренко и советская физическая культура (к 100-летию со дня рождения) / Г. С. Деметр // Теория и практика физической культуры. – 1998. – № 3. – С. 2–4.
9. Макаренко А. С. Марш 30 року : повість; ФД-1: з історії комуні імені Ф. Е. Дзержинського повість / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1972. – 254 с.
10. Макаренко А. С. Педагогічна поема / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1977. – 508 с.
11. Макаренко А. С. Флаги на башнях : повість : в 3 ч. / А. С. Макаренко. – М. : Правда, 1983. – 478 с.
12. Макаренко А. С. О воспитании / А. Макаренко. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
13. Мединский Е. Н. А. С. Макаренко / А. Макаренко. – М., 1949. – С. 104–106.
14. Окопний А. М. Проблеми валеологічного виховання у педагогічній спадщині Г. Ващенко / А. М. Окопний // Молода спортивна наука України : збірник наукових статей аспірантів галузі фізичної культури і спорту. – Львів : ЛДІФК, 1999. – Вип. 3. – С. 33–36.
15. Погрібний А. Якби ми вчилися так, як треба ... / А. Погрібний. – К. : Школяр, 1999. – 287 с.
16. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців / Є. Н. Приступа. – Львів : УСА, 1995. – 254 с.
17. Розенберг А. Я. Системний підхід у педагогіці В. О. Сухомлинського / А. Я. Розенберг // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 5–13.
18. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки" від 31 серпня 2011 р. № 828–р.

19. Руденко Ю. Д. Молоді – лицарську духовність / Ю. Д. Руденко, Є. О. Мансі // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 3. – С. 128–136.
20. Сухомлинский В. А. Мудрая власть коллектива / В. А. Сухомлинский // Сухомлинский В. А. – Избр. соч. : в 6 т. – К. : Рад. шк., 1979.
Т. 1. – 1979. – С. 221–424.
21. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – 382 с.
22. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976.
Т. 1. – 1976. – 654 с. – С. 55–226.
23. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 310 с.
24. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Видавничий центр "Академія", 2000. – 544 с.
- Цьось А. В. Система здорового способу життя в "Поученні" Володимира Мономаха / А. В. Цьось // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 2. – С. 208–216.